

Кочерган М.П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов = Словник російсько-українських міжмовних омонімів. - К.: «Академія», 1997. - 400 с.

Книжка під такою назвою (маю на увазі жанр видання) з'явилася в практиці країн, що входили до колишнього Радянського Союзу, чи не вперше. Здебільшого подібні видання тут називали словниками «ложных друзей переводчика», але автор книжки д.філол.н. професор М.Кочерган обрав як чільну назву «Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов», лишивши вказівку на те, що це «фальшиві друзі перекладача» лише у вихідних даних книжки. А що «друзі» справді фальшиві, доводять приклади, що їх автор переповідає з досліджень А.М.Фінкеля й К.Чуковського, коли такі «друзі» підвели Квітку Основ'яненка, який в автоперекладах «рум'яна, як рожа» переклав «румяная, как рожа» (замість «роза»), «вродливий» як «уродливий» (замість «красивый»), «світлова зоря» як «световая зоря» (замість «утрення»), «громада» як «громада» (замість «общество», «сход»). Цілком зрозуміло, що україномовний письменник цих випадках не відчув, що російська мова передає ці значення іншими, ніж українська, словами, а кажучи науково – не врахував міжмовну омонімію. Росіянин Ф.Сологуб, перекладаючи Шевченка, не міг припустити, що українське слово може мати ще й інше значення, ніж російське. В результаті, «Як умру, то поховайте мене на могилі» перекладено «Как умру я, схороните вы меня в могиле» (замість «на кургані»), «Пішла луна гаєм» – «Пошла луна (замість «эх») лесом», «Та синів двох привела» – «Сыновой двух привела» (замість «породила»).

Якщо вказані приклади свідчать, якими небезпечними бувають «фальшиві друзі перекладача», то приклад, наведений М. Кочерганом у заключній статті, ілюструє значення міжмовних омонімів як свідків незалежності мови. Заперечуючи твердження тих, хто вважав, ніби українці розуміють російську мову краще, ніж власну, бо це лише говірка тієї єдиної мови, писав: «По нашему «ось» – «от», а по-російському «вісь»; по-нашому «люлька», що курять (трубка), по-російському в ній дітей колишуть (коліска, по-нашому); по-нашому «луна» – відгомін, а по-російському «місяць», по-нашому «шар» – верства, поклад, а по-російському «кругла куля», по-нашому «дурно», значить безплатно, безкоштовно, по-російському «лихо», по-нашому «дивитися», значить «глядіти», по-російському «дивуватися»; по-нашому «заноза» – у ярі, по-російському «скалка», як хто заскалить собі руку тріскою; по-нашому «орати» – землю, а по-

російському «орати», значить «кричати»; по-нашому «рожа» – це «квітка», по-російському значить «пика»; по-нашому «питати», значить розпитувати, по-російському значить «чоловіка на муки, на тортури брати»... Прочитали (селяни в газеті), що на рапорті якогось генерала написав цар: «лихое дело». Цар, значить, похвалив цього генерала, а наші люди міркують: «Ого, лихе діло, як сам цар каже, що лихе». Або в суді: «... От недавно в газеті писали, як у Білій Церкві в окружному суді, на виїзній розправі, питає прокурор свідка: «У вас очная ставка была?» – «Ні, каже.» – «Как же не было, когда у следователя записано?» – «Ні, – каже, – не було ніякого ставки, слідователь мене у хаті питав». Добре, що оборонець розтолкував, а то так би вийшло, що свідок бреше».

Приклади давні. Але й пишучи цю рецензію, почув по радіо дискусію, як правильно – «кружка» (такого слова навіть у виданих за радянської влади словниках української мови не зареєстровано) чи «кухоль»? (Насправді російському «кружка» може відповідати кілька українських слів залежно від розмірів тої «кружки»).

Безперечно цінним посібником – і не лише для перекладачів, журналістів, чиновників, що само собою зрозуміло, а й для широкого кола людей, які в нашій державі у повсякденні користуються і українською і російською мовою – буде вже згаданий словник.

Це перша в Україні лексикографічна праця, в якій подано зіставну семантичну характеристику тих слів української та російської мов, що повністю або частково збігаються за формою, але різняться змістом. У словнику близько 400 сторінок і на кожній від двох до чотирьох статей, які зіставляють значення схожих слів в обох мовах. Наведу одну з перших. З прикладу, зокрема, чітко видно, що стаття поділяється на дві частини: російську та українську. Те, що першою йде російська, не випадково. Це виправданий розрахунок автора, адже за винятком хіба що Галичини нашому мовцеві першими згадуються здебільшого російські значення. Отже, танцювати треба від цієї пічки.

АРБУЗ – ГАРБУЗ

Арбуз, – а, м. 1. Растение семейства тыквенных с лежащими стеблями и крупными плодами, культивируемое на бахчах; укр. Кавун.

2. Крупный круглый плод этого растения с твердой зеленой коркой и сочной сладкой мякотью красного цвета; укр. Кавун. *Средства жизни казаков составляют виноградные и фруктовые сады, бахчи с арбузами и тыквами* (Л.Толстой).

Гарбуз, – а, м. 1. Огородное бахчевое растение с большими круглыми и овальными съедобными плодами; тыква. *По невеличких тичинках вився горох, квасоля, а гарбузи, розпустивши широке листя, наче шнуром, кругом обводили невеличкі грядочки* (Панас Мирний).

2. Плод этого растения. *Між ними (соняшниками) виблискували пиками здоровенні сірі гарбузи* (Іван Ле).

Давати, дати (підносити, піднести) гарбуза – отказывать, отказать сватающему. Дістати (заїсти, покуштувати гарбуза) – получить отказ.

Знаведеного уривка прослідковується побудова статті: російське слово і його значення, ілюстровані прикладами, українське слово і його значення, витлумачене російською (що дуже важливо для російськомовних перекладачів), приклади з української літератури.

Наведемо ще дві статті, в одній із яких переважають українські значення, в другій, хоч не так виразно, – російські.

БАТЬКА – БАТЬКО

♦ Батька, –и, род. мн. тек. дат. –тькам. М. Прост. обл. Отец. *Люблю я своего батьку — сказал Андрей Андреевич и потрогал отца за плечо* (А.Чехов).

Батько, – а, род. мн. – тьків, дат. – тькам, М.

1. Перен. Основоположник какого-нибудь учения, какой-либо отрасли науки, искусства и т.п. *Батьком української літературної мови ми вважаємо Тараса Григоровича Шевченка* (О.Корнійчук).

2. Уважительное называние казацкой старшины, атамана и т.п. *Ой, Богдане, батьку-Хмелю, Славний наш гетьмане!* (укр. дума).

3. Вежливое обращение к мужчине пожилого возраста. *Добре еси, мій кобзарю, Добре, батьку, робиш* (Т.Шевченко).

4. Самец по отношению к своему потомству.

5. Только мн. батьки, – ів, отец и мать по отношению к своим детям, родители. *Батьки приводили дітей записувати до школи* (М.Коцюбинський).

6. Только мн. батьки – ів. Предки. *Отож вона мені, маленькій, було розказує про наших батьків вільних, та й сама волі забажала!* (М.Вовчок.)

♦ 7 = батька (стилист, нейтр.) *Як їй було 8 років, помер батько* (М.Коцюбинський).

По батькові – отчество.

БАТЮШКА – БАТЮШКА

Батюшка, –и, род. –шек, дат. –шкам, м. 1. Устар., обычно почтит. Отец. *Моя покойная тетушка и ей супруг... всегда относились с глубоким уважением к вашему батюшке и покойной матушке* (А.Чехов).

2. Разг. Ласково фамильярное обращение к собеседнику. *Вы послушайте меня, Иван Иванович, что вам я, старик, скажу: вы, батюшка, не дельно вести себя стали* (В.Гаршин).

♦ 3. Разг. Священник. *Мельник молчал, думая про батюшку Алексея: Очень жадный поп* (Максим Горький).

♦ Батюшка, и, м. = батюшка. 3. *Як даси п'ять карбованців, то повинчаю сина, – сказав батюшка* (І.С.Нечуй-Левицький).

Для нас важливо не лише показати на цих прикладах різну продуктивність значень, схожих за формою слів у різних мовах, а й те, якою системою знаків користується автор. Знак = вживається для передачі семантичної тотожності. ♦ Знак є сигналом повної рівності, ♦ – приблизної.

Книжка цінна не лише як довідник. Вона спонукає до різноманітних мовознавчих досліджень у галузі історії мови, етимології, а також формування мовного світу різних мов. Наприклад:

Відомо, що і в українській і в російській мовах слово «штука» походить від німецького «Stucke». Історично-культурологічний пошук може пояснити різниці і схожості між обома мовами, відбиті у статті ШТУКА – ШТУКА:

♦ Штука, –й, м. І. Отдельный предмет из числа однородных. *Отличные портсигары! По рублю за штуку продаю* (А. Чехов).

2. Вообще о вещи, предмете, каком-либо явлении, обстоятельстве. *Как там ни философствуй, а одиночество странная штука, голубчик мой* (А. Чехов).

3. Предмет, представляющий собой нечто целое, изделие, обычно о рупоне ткани. *Завалась у нас штука материи* (А. Островский).

4. Перен. Происшествие, проделка, выдумка. *Карась... часто решался на дерзости и штуки, на которые решались немногие* (Н. Помяловский).

Штука, –и, ж. обл. Искусство. *Має добрий смак, благородні погляди, любить літературу і штуку* (М. Коцюбинський).

Штука², –и, ж. 1. Устар. Кусок чого-либо. / *в тисячні боки розприскалися штуки і відривки скали* (І. Франко).

♦ 2. = Штука 1. *Хазяйка спекла штук із п'ять* (І. Нехода).

3. = Штука 2. *Любов – не ніжний вітерець, а в сто разів складніша штука* (М. Рильський).

4. = Штука 3. *Крам розмотували з штук і стелили під ноги, як килими* (Ю. Смолич).

5. = Штука 4. *Той Оверко не може без штук* (М. Коцюбинський).

Читаєш статті складеного М. Кочерганом словника і, знаючи його попередні наукові твори, задумуєшся: чому б авторові не написати цикл нарисів (який склав би, можливо, не одну монографію) про те, як виникла і чим зумовлена міжмовна російсько-українська омонімія. Вони містили б чимало повчального і з огляду мовознавчого, і з огляду культурологічного.

М. Феллер,
д. філол. н., проф.

Дослідження з геральдики в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова

Калмакан І. К., Ємельянов М. В. **Основи геральдики: навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів /** Наук. редактор д. і. н., проф., академік РНАН В. Н. Станко. – Одеса, 1996.

Калмакан І. К., Ємельянов М. В. **Тематический указатель геральдической литературы: В помощь студентам историкам ОГУ, изучающим основы геральдики.** – Одеса, 1998. – 63 с.

Калмакан І. К., Ємельянов М. В. **История герба Одессы: прошлое и настоящее. 1798-1995 гг.** – Одеса, 1996. – 35 с.: іл.

Поява досліджень, присвячених геральдиці, за останні понад вісімдесят років завжди ставала неабиякою подією.

Поодинокі праці, що стосувалися здебільшого періоду середньовіччя Західної Європи або Російської імперії час від часу з'являлися на сторінках наукової преси. До початку 60-х років ХХ ст. вітчизняна наука не могла похвалитися наявністю, скажімо, таких фундаментальних досліджень, які з'явилися наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст.

Певною мірою вітчизняна геральдика розроблялася істориками діаспори, зокрема Р. Климкевичем². В Україні про необхідність вивчення геральдики в контексті СІД не раз писали В. О. Голобуцький³, І. П. Крип'якевич⁴, В. І. Стрельський⁵, А. А. Кондратюк⁶, автори підручників⁷.

Чимало праць з геральдики (до 180 назв) як спеціально-фахових, так і суто краєзнавчого характеру з'явилося впродовж 60–80-х років, поява яких була пов'язана з процесом нового напряму герботворення, що охопив терени СРСР. Було опубліковано досить фундаментальні праці, написані вченими Москви (Н. В. Устюгов, Є. М. Каменцева⁸, Н. А. Соболева⁹ та ін.), де частково містилися унікальні матеріали і щодо геральдики України.

Вихід у світ кількох статей, а пізніше – монографії В. В. Румянцевої^с започаткував роз-

робку історії міської геральдики певних історичних регіонів України. Невдовзі з'явилися праці про міські герби Поділля М. Дмитрієнко та Ю. Савчука¹, статті А. Гречила².

На цей же час припадає і видання перших бібліографічних довідників з геральдики³.

Появу праць з геральдики до часу прийняття Україною незалежності в 1991 р. можна розглядати як один з етапів, який спричинився активністю процесу герботворення.

Активна праця численних уболівальників за геральдику краєзнавців, фахові публікації науковців у збірниках відділу спецдисциплін Інституту історії України НАН України, в ряді періодичних видань, розшуки нових матеріалів, що висвітлюють досить значні прогалини в дослідженні місцевої символіки та емблематики, прийняття в ряді випадків владою на місцях своїх міських та сільських емблем – усе це засвідчувало про вже достатньо активний початок нового етапу в дослідженні геральдики.

Те, що саме в Одеському університеті за невеликий проміжок часу два науковці змогли видати три праці з геральдики, само по собі свідчить про величчя часу. Книга «Основи геральдики» мала за мету, як пишуть її автори І. Калмакан та М. Ємельянов, «на матеріалах дореволюційної російської, радянської та сучасної української геральдики ... розглянути теоретичні питання геральдичної науки, подати правила і принципи, за якими повинен і має бути складений будь-який державний, територіальний або родовий герб». Тож за задумом у трьох розділах праці подано короткий історичний огляд геральдики, правила побудови і блазонування (читання) гербів та особливості теорії різних розділів, тобто складових геральдики. Вони достатньою мірою вводять студентів у світ знакових систем геральдики, дають той необхідний комплекс знань, що компактно і логічно слугує за вступ до наступного, основного, з нашого погляду, розділу.

Серед зауважень: відсутність посилань на Указ Президента РФ про Державну герольдію (с. 30), її функції, та, що особливо прикро, жодної згадки про Українське геральдичне товариство (УГП), створене 9 липня 1990 р., його роботу.

Закінчуючи розділ перший, автори ратують за «відродження геральдики», зовсім не дбаючи про те, що читачеві-студенту необхідно попередньо дати хоча б чітке розмежування понять «геральдика – наука історичного циклу» і «геральдика практична»⁴.

Взагалі у досить фахово написаній праці автори чомусь уникають визначень і понятійного апарату гербовництва. Значна кількість наведеного матеріалу стосується геральдики Російської імперії. На превеликий жаль, залишилися поза її увагою суттєві набутки української геральдики як самобутнього і надзвичайно цікавого явища. Навіть при описі державних гербів часу національних революцій чи періоду революційних змагань у тексті не знайшлося місця для хоча б